

lighed til at fortsætte sine fortjenstlige Undersøgelser saaledes, at han ogsaa for den Tid, da Gørtz spillede sin vigtige Rolle i Sverige, kunde stille den russiske Politik i et klart Lys. Men — saa vil jeg rigtignok bede ham om, naar han citerer Indholdet af russiske Aktstykker, da at tilføje en svensk Oversættelse. Kundskab i russisk kan ikke forudsættes hos det langt overvejende Flertal af hans Læsere udenfor Finland. Hvorfor da forholde os Lejligheden til at faa at vide, hvad der staar i Aktstykkerne!

E. Holm.

J. Paludan: Fremmed Indflydelse paa den danske National-litteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. En literaturhistorisk Undersøgelse. I. Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur, især i det 17. Aarhundrede. Udgivet med Understøttelse af Kirke- og Undervisningsministeriet. Kjøbenhavn (Wilh. Prior) 1887. XV + 516 S.

I 1885 henledte jeg i dette Tidsskrift Læsernes Opmærksomhed paa et stort og betydningsfuldt Arbejde af Dr. Paludan om det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig, og nu kun to Aar efter har samme Forfatter allerede atter forelagt Læseverdenen et næsten lige saa omfattende Værk over et af den ældre danske Literaturhistories vigtigste Afsnit. Der er ogsaa en vis Forbindelse imellem disse Arbejder for saa vidt, som Skolebevægelserne jo altid vise tilbage til og ere Udslag af de store Kulturbevægelser, der give sig Udtryk i Literaturen. Men Forfatteren har desuden i en længere Aarrække igjennem forskellige større og mindre Monografier arbejdet sig frem imod Løsningen af den Opgave, som han har stillet sig i sit nye Værk, nemlig at fremstille det danske Aandsliv i dets Vexelforhold til Udlandets. Der er saa meget mere Grund til at anmelde Dr. Paludans Skrift her i dette Tidsskrift, som det jo er den danske historiske Forenings Ære, at den i sin Tid har fremkaldt den første udførlige og sam-

menhængende Fremstilling af den danske Literaturs Historie indtil dette Aarhundredes Begyndelse, idet den for henved 40 Aar siden overdrog N. M. Petersen Udarbejdelsen af „Bidrag til den danske Literaturs Historie“ (1—5. Del, Kbh. 1853—61) — et helstøbt Arbejde, som, naar man tager Hensyn til den Tid og de Forhold, hvorunder det fremkom, endnu maa nævnes som et Særsyn, en uundværlig Haandbog for enhver, der sysler med dansk Literatur. Det bedste Vidnesbyrd om den overlegne Dygtighed, hvormed N. M. Petersen har løst denne Opgave, ligger deri, at hans Arbejde endnu ikke har tabt sin Betydning, uagtet der efter hans Tid er fremkommet et meget righoldigt Stof. Jeg skal her kun minde om Dr. H. Rørdams betydningsfulde Bidrag, ikke blot hans mange enkelte Monografier, men ogsaa de utallige Aktstykker, som han har meddelt i Kirkehistoriske Samlinger. Alle disse Bidrag ere i rigt Maal komne Dr. Paludan til Gode, og man møder Henvisning til dem overalt i hans Arbejde, medens han dog helt igjennem tillige støtter sig til Selvsyn. Rørdam har vistnok ydet Bidrag til Belysning af alle Perioder i vort Kultur-liv, men hans Hovedopgave maa dog siges særlig at omfatte det 16. Aarhundrede og den første Halvdel af det 17. Og man sporer dette i Paludans Fremstilling. Idet han paa mange Omraader for denne Periodes Vedkommende kunde støtte sig til disse Forarbejder, vandt han et friere Overblik over Stoffet og naaede derved til en livligere og mere aand-fuld Fremstilling, medens han for senere Tidsrums Vedkommende ofte bliver tung og trættende og gjør det vanskeligere for Læseren at vinde Overblik. Stoffet nøder ham til en mere indgaaende Behandling, og under Tiden har man Indtryk af, at han selv føler sig trykket derved. Mange mindre væsentlige Enkeltheder blive derved rykkede op paa Højde med de mere betydningsfulde Fremtoninger i Literaturen, og man kommer saaledes til saa at sige at mangle Perspektiv i Maleriet. Men Arbejdet skulde gøres, og man maa være Forfatteren taknemmelig for, at han ikke har skyet denne Anstrængelse, at bryde sig igjennem Revl og Krat for at vinde frem til større Vidder. N. M. Petersens Arbejde ligesom ogsaa C. Rosenbergs

senere fremkomne og ufuldendte Værk: „Nordboernes Aandsliv“ (1—3. Del, Kbh. 1878—85) ere for ensidigt anlagte, idet de næsten udelukkende fæste Blikket paa Kulturbevægelserne i de tre nordiske Riger uden at tage tilstrækkeligt Hensyn til de store almindelige evropæiske Kulturstrømninger. De kom derved til at mangle den nødvendige Maalestok til Forstaaelsen af, hvad der er selvstændigt, og hvad der er ligefrem Efterligning og Laan udefra. Men det er Paludans store Fortjeneste, at han har gennemført det sammenlignende Literaturstudium og derigjennem givet det nødvendige Supplement til de to ovennævnte Arbejder.

Jeg skal til Vejledning for Læserne i Korthed gengive Forfatterens Fremstilling i dens Hovedtræk, derefter fremhæve nogle af de Specialundersøgelser, hvorigjennem han har gjort sig særlig fortjent ved at oprede og forklare Spørgsmaal og Forhold, som enten ikke have været fremdragne før eller dog ikke tidligere have faaet en fyldestgørende Behandling, og til Slutning tilføje nogle Bemærkninger om Forfatterens Synspunkter, for saa vidt jeg tror at kunne retlede dem paa nogle enkelte Punkter. I det første Hovedafsnit indleder Forfatteren sit Arbejde med en almindelig Udsigt over Renaissancens Gang igjennem Evropa. Han paaviser, hvorledes den store aandelige Frigjørelsesproces, der fra Slutningen af det 15. Aarhundrede foregik hele Evropa over, deler sig i to Hovedbevægelser, den religiøse Frigjørelse: Reformationen, og den videnskabelige, poetiske og kunstneriske: Renaissance. De havde til Dels fælles Udspring, mødtes ogsaa i Begyndelsen i fredeligt Samarbejde, men traadte snart i skarp Modsætning til hinanden. Reformationen opstod væsentlig paa germansk Jordbund. Den brugte Renaissancens Resultater, indtil den havde sejret, og skød den derefter til Side. Kirken kunde ikke forliges med den frie Tanke og de hedenske Klassikere. Anderledes derimod i de romanske Lande, hvor den reformatoriske Bevægelse snart trængtes tilbage, medens Renaissance slog fuldt igjennem. Fra Italien, hvor den blomstrede frodigst, udbredte den sig til Frankrig, hvor den allerede faar et anden Haands Præg, og derfra gik Bevægelsen over Neder-

landene, som blev Mellemedet for dens Overførelse til Nord-europa. Først ved Trediveaarskrigen og den indbrydende Calvinisme kom Tyskerne for Alvor med. De vendte sig bort fra deres middelalderlige Literatur til den stærkt blandede fransk-nederlandske Renaissance, som her skulde indplantes paa en Oltidslivet helt fremmed, germansk Jordbund. Endelig naaede Eftervirkningen af det store, almeneuropæiske Røre fra Tyskland til de nordiske Lande, men længe indskrænkede vi os til at optage Tyskernes tunge Efterligninger, inden vi, væsentlig med Holberg, lærte at søge til forholdsvis renere Kilder, især de franske.

I det andet Hovedafsnit gaar Forfatteren derefter over til en Fremstilling af de særlige danske Forhold og viser, at ogsaa vi havde en kort Forrenaissance, der indtraadte samtidig med de første reformatoriske Bevægelser. Men ogsaa hos os faar den religiøse Interesse Overtaget over den humanistiske og kvæler den snart, saa at Renaissanceen efter et Aarhundredes Forløb atter maa søge Indgang ad andre Veje og ligesom begynde paa ny. Men den friere Luftning, som var gaaet igjennem Samfundslivet i denne korte Forrenaissanceperiode, havde dog fremkaldt en Vækkelse af Folke-aanden, Literaturen og Modersmaalet. Den religiøse Bevægelse tog Modersmaalet i sin Tjeneste, og Latinens Enevælde blev brudt for en Tid. En større videnskabelig Stræben rørte sig ogsaa ved Præsteskolerne i Malmø og Viborg, uden at dog Kundskaben til de gamle Klassikere blev synderlig større end tidligere, ligesom ogsaa Kjendskab til Græsk synes at have været ringe. Men i Historieskrivningen gik man fra den tørt refererende Krønikestil over til den pragmatiske Fremstilling med Blik for den historiske Aarsagssammenhæng og for Fremstillingens Kunst, og Politik og Diplomati begyndte at spille en Rolle. Poesien, der ligesom Videnskaben var traadt i de reformatoriske Ideers Tjeneste, gjorde dog ikke noget formelt Fremskridt. Sproget var tungt, Rim og Rhythme ufuldkomne. Man nøjedes med Oversættelse og Bearbejdelse fra Tysk i Mestersangerstil. Sjældent sporedes en tilfældig Efterklang af den gamle Folkeviser, og da allegorisk anvendt, saa at den

stod paa Overgang til det tørre Læredigt. Snarere lader der sig derimod paavise en svag humanistisk Indvirkning paa den dramatiske Literatur. Men da Reformationens Maal var naaet, begyndte Arbejdet for at hævde Lærens Renhed, og en stræng kirkelig og politisk Censur slog Bom for al videnskabelig Frihed. Orthodoxiens Forkjærlighed for de klassiske Sprog stillede dem atter i Modersmaalets Sted, og den humanistiske Stræben satte kun Spor i Latindigtningen, der endnu lagde Vægt paa det klassisk elegante Udtryk, men oftest uden at faa Aanden med. Theologien betragtedes som Videnskabernes Videnskab, og derfor blandede den sig kuende og hæmmende ind paa hele den øvrige Videnskabs Omraade. Udviklingen fra Reformationen til ned i det 17. Aarhundrede gik derfor stadig i Retning af aandelig Ufrihed. Men denne Udvikling var dog ikke uforstyrret, og først igjennem Modstand satte den sig ret fast i sin Ensidighed. Medens Danmark under Christian III havde gjældt for den rene Læres forjættede Land, gik den strænge Lutherdoms Fædre til Hvile samtidig med, at Frederik II's Tronbestigelse førte en ny frisk Luftning ind over Landet, og der indtraadte et Interregnum paa omtrent 50 Aar, inden Orthodoxien naaede frem til endelig Sejr. I dette Tidsrum skyde Spirerne til den senere almeneuropæiske Indflydelse paa dansk Literatur og Aandsliv frodig i Vejret. Alle Spor af friere moderne Tænkning og Livsanskuelse staa paa denne Tid i direkte eller indirekte Forbindelse med Philippismen, en frisindet kirkelig Retning indenfor Lutherdommen, der har taget Navn efter Phil. Melancton, som i flere dogmatiske og kirkepolitiske Spørgsmaal heldede til Kalvins Opfattelse. Denne kryptokalvinistiske Retning fik en særlig Betydning paa Grund af det nære Forhold, hvori den stillede sig til den ramistiske Filosofi. Ramismen, der har faaet Navn efter den franske Filosof Petrus Ramus og er den første rationelt udviklede Form af Renaissancens Filosofi, kan vel ikke siges fuldt ud at have frigjort Filosofien fra Theologien og opstillet den som en selvstændig Videnskab. Det gjorde først Cartesius, idet han uddannede et afsluttet filosofisk System med egne Forudsætninger. For Ramismen har Filosofien endnu kun væsentlig

formel Betydning som Methodelære. Det er stadig Logiken og Dialektiken, P. Ramus driver paa, men han fyldte først denne Form med et fast Indhold og gav den et positivt Stof at øve sig paa, idet han drog Fagvidenskaben ind under den, og fremfor alt frigjorde han den for skolastisk Formalisme. Med fremmede Skolemænd som Mellemed naaede denne Retning forholdsvis hurtig til Danmark. Denne Bevægelse banede Vejen for Fag- og Realvidenskabernes selvstændige Udvikling og fremkaldte en hel Reform af Undervisningen. Mest virkede Ramismen dog maaske baade i Tyskland og hos os ved at give Stødet til det moderne videnskabelige Sprogstudium, og saa til Studiet af Modersmaalet, hvoraf senere Nationallitteraturens Gjenopvækkelse blev en betydningsfuld Følge. Samtidig med Ramismen fremtræder en sideordnet, mindre logisk skarp, men mere fantastisk Renaissancebevægelse, der peger frem imod selvstændig Naturiagttagelse. Den giver Stødet til Naturvidenskabernes Opblomstring, som dog snart hæmmedes ved Orthodoxiens Overgreb. Men den Vækkelse, som fremmed Renaissancepaavirkning fremkaldte hos os, naaede dog ikke udenfor den egentlig videnskabelige Kreds og berørte ikke Nationallitteraturen. Desuagtet møder man dog paa samme Tid uden tilsyneladende Forbindelse med Renaissance en ren dansk Sprogbevægelse og en praktisk Interesse for Modersmaalet, der var af større Omfang og Betydning end den, der rørte sig iblandt de lærde. Naar den ikke desto mindre snart døde hen uden som Renaissance at efterlade frugtbare Fremtidsspirer, saa maa vi vel deri se et Bevis for, at det, der syntes at være dens Styrke, i Grunden var dens Svaghed. Den var nemlig udelukkende national, uberørt af fremmed Indflydelse. Men det betød i Virkeligheden, at den saa tilbage og ikke fremad. Det var den sidste Opblussen af Reformationens periodens Dyrkelse af Modermaalet, ikke Begyndelsen til en ny Udvikling. Det var Landets materielle Velmagt i Slutningen af det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, der vakte den nationale Selvfølelse, som fik sit Udslag i Forkjærlighed for Fædrelandets Historie og Modersmaalets Poesi, særlig den verdslige, som Reformationens religiøse Iver havde

kvalt, fordi den betragtede den som Hedenskabets Levninger. Den sidste Efterklang af Folkevisetonen hendor med Cl. Lyskander († 1624). Men denne Bevægelse havde ingen fast Grund at bygge paa i Kundskab til Oldsproget og dets Litteratur, og Digtingen udvandedes efter Haanden i den platteste og aandløseste Prosa. Paa samme Tid skejede Ramismen ud i ren Radikalisme, og under disse Forhold fik en stærk Reaction Overtaget over den begyndte friere videnskabelige og nationale Bevægelse.

I det tredje Hovedafsnit karakteriserer Forfatteren nærmere Overgangstiden fra 1620, som han betegner som en Hviletid, det nye trængte til for at slaa Rod, inden det brød frem som et Omslag i hele det aandelige Syn. Den nationale Vækkelse afløstes efter Haanden af en sygelig, tung, asketisk Retning, der tyngede Udviklingen. Med Jubelaaret 1617 sejrede Orthodoxien over Resten af Fortidens frie Tænkning, hvorved Theologien og med den hele den strængere Videnskabelighed fortes tilbage til Middelalder, Latin og Skolastik. Kun Naturvidenskaben fortsatte til Dels sin Udvikling imod Empiri. Men netop ved denne Tid foregik imidlertid i det øvrige Europa den aandelige Frigjørelse, som Renaissancen havde tilstræbt, men ikke hidtil formaaet at gennemføre. Medens den egentlig filosofiske Udvikling foreløbig stod i Stampe, udvikledes derimod endnu en Tid lang den ved Ramismen vakte realistiske Stræben paa Undervisningsvæsenets Omraade. Ogsaa hos os ligesom andetsteds, hvor denne Bevægelse slog igjennem, aabnede den tillige Blikket for Betydningen af Modersmaalets Opdyrkning. Rundt omkring i Europa dannede der sig Selskaber til dets Udvikling, Rensning og Berigelse, og Fyrster og Adelsmænd kappedes om at støtte en Bevægelse, der smigrede deres Forfængelighed paa samme Tid, som den lokkede dem ved pirrende Adspredelser. Danmark fik intet saadant Selskab (først 1759 stiftedes herhjemme, dog under en anden Form, Selskabet for de skjønne og nyttige Videnskaber), men til Erstatning derfor havde det en enkelt Mand, der ved sit mærkelige Frisind, sin alsidige Dannelse og sin overlegne Personlighed forstod at lede Bevægelsen ind i det

rette Spor: Kansleren Christian Friis til Kragerup. Efter at Forfatteren med Rette har udtalt sin Forundring over, at ingen endnu har taget den Opgave op, at fremstille denne Mands Betydning igjennem en udførlig Monografi, giver han i korte Træk en Udsigt over hans omfattende Mæcenatsvirksomhed og gaar derpaa over til at karakterisere de danske Digtere, Arrebo, Wichman, Terkelsen, Bording og Kingo, der staa som de mest fremtrædende Bærere af Nationallitteraturens Udvikling herhjemme og danne Mellemedene imellem os og det tyske frugtbringende Selskab, Opits og den første schlesiske Skole, Nürnbergerne (Pegnitzerne) og den anden schlesiske Skole.

Anders Arrebo, „den danske Digtekunsts Fader“ (1587—1637), er den første, hos hvem den tyske Renaissanceindflydelse paa den danske Poesi slaar igjennem. I sin Ungdom indtil omtrent 1620 skrev han Lejlighedsdigte i gudelig, enfoldig Folketone, derefter begynder han i sin Oversættelse af Davids Salmer at rette paa Formen efter de nye Kunstregler, og med hans Hexaameron trænger endelig den moderne Smag igjennem ogsaa i Aand og Indhold. Det sidstnævnte Værk fremkom efter Opfordring af Chr. Friis, som derigjennem søgte at drage Fædrelandet ind i det øvrige Evropeas literære og sproglige Bevægelse. Han henviste omtrent 1631 Arrebo til Franskmanden Salust du Bartas's store Læredigt om Verdens Skabelse („La première Semaine ou création du monde“ fra 1578), et af de første betydelige udenlandske Renaissanceværker, som det tyske frugtbringende Selskab havde ladet oversætte 1619—31 ved Th. Hübner. Denne Oversættelse har Arrebo brugt ved Siden af Originalen. Men han synker ikke som Efterfølgerne i dansk Kunstdigtning ned til at være blot Oversætter, han behandler Stoffet selvstændig. Der gaar en national Klangfarve igjennem Hexaameron, og Skildringen af den storartede norske Natur hører til det bedste i Digtet og vidner baade om lyrisk Evne og digterisk Natursans. Hvad endelig Verseformen angaar, saa nøjedes Arrebo ikke som hidtil med at stræbe efter at rette den efter metriske Regler istedetfor efter Øret, men gik fra den gamle Vise- og Salme-

strofe over til Efterligning af de fornemme udenlandske og klassiske Versemaal. Men ogsaa her er han selvstændig Bearbejder. Uafhængig af Tyskerne og alle fremmede Mønstre forsøger han sig i de første danske Hexametre med lagttagelse af Accent. Næsten 100 Aar før der i Tyskland gjordes et lignende Forsøg, optog han de rimede Hexametre; han gjorde dem endog dobbelt rimede, i Midten og i Slutningen. Dette Forsøg gennemførte han dog kun i Beskrivelsen af Skabelsens første Dag. Derefter slaar han under Paavirkning af Tyskeren Opits over i de af den franske og tyske Kunstdigtning optagne Alexandrinere. Men han kom ikke til at danne nogen Skole i vor Literatur. Hexameron blev henliggende i Haandskrift og udkom først 1661.

Ligesom Opits og det tyske frugtbringende Selskab havde givet Stødet til Arrebos Renaissancedigtning, fortsattes Indvirkningen fra tysk Side, og Efterligningen blev mere og mere ufri. Under Paavirkning fra Rostock og Hamburg med Hertugdømmerne som Mellemlid og med Frederik III som Beskytter af tyske Lejligheds- og Hofskuespildigtere tabte den nationale Udvikling i Literaturen sin Selvstændighed. Nogen Poesiens Gjenfødelse blev Renaissanceen ikke i Danmark, og Digtningen betragtedes, atter i Tyskernes Spor, væsentlig som Middel til Sprogets Opdyrkning. Ligesom man tidligere havde gjort Forsøg paa at dyrke og uddanne det til videnskabeligt Sprog og frigjøre sig fra Latinen, stræbte man nu og med mere Held at bøjle det efter de nye metriske Regler. Men idet fremmede Nationers Sprogiver havde en vækkende og vejledende Indflydelse paa vor, kunde Digterne ikke hos os faa det samme Blik for Vigtigheden af at holde Modersmaalet rent, som i al Fald en Del af Videnskabsmændene besad. For Poesien kom det mere an paa Sprogets Rigdom og Bøjelighed, saa at Blandingen med Tysk og siden med Fransk blev et nødvendigt Onde, som vi maatte finde os i for at kunne nyde godt af Renaissanceens Udslag i det øvrige Europa. Se vi paa Arrebos nærmeste Efterfølgere, viser det sig i Virkeligheden ogsaa, at det mere var Sproget end Digtningen, der berigedes. Ganske uselvstændig og næsten ikke andet end Oversætter er B. Wich-

man. Han er den første, der (1644—45) begynder den umiddelbare Overførelse af ren tysk Kunstdigtning til Danmark, og navnlig indførte han Opits hos os. Dennes Digte lokaliserede han saa slavisk, at han f. Ex. lod Læserne se Bjerglandskaber imellem Sorø og Næstved. Danske Vers i Alexandrinere findes i vor trykte Literatur første Gang hos Wichman. Han er ingen daarlig Versifikator og skanderer korrekt. Men til at slaa egentlig Bro imellem Tidens tyske og danske Digtning maatte der en Mand, for hvem dette Maal blev en Livsopgave. En saadan Mand var Søren Terkelsen, der som Tolder i Glückstadt fra 1633 af traadte i nær Forbindelse med den tyske Digter Rist og med Nürnbergerskolen, som førte Poesien ind i den italienske Hyrdestil. I sin Ungdom havde han for at øve sig i det tyske Sprog begyndt at oversætte Hyrdedigtningens berømte Mønsterbog, Franskmanden Honoré d'Urfés Roman: *Astrée* fra den franske Literaturs senere Periode, der udviklede Prosaen og hyldede den spansk-italienske Hyrdestil. Af denne moderne Elskovsromans 5 Dele fik han dog kun udgivet den første i en stiv og ubehjælpelig Oversættelse fra Tysk. Den fik heller ikke den Betydning for Udviklingen af vor Prosaliteratur som B. Thotts Oversættelse af Seneca, der er 15 Aar yngre. Derimod har han Fortjenesten af at have sat os i direkte Forbindelse med en ikke tysk Renaissancedigter, Hollænderen Cats, af hvis Fortællinger og Digte han udgav nogle i umiddelbar Oversættelse. Men størst Betydning fik hans *Astreæ Sjungekors* 1—3. Snes, 1648—54, der foruden enkelte originale danske Viser indeholder Oversættelser af Tyskerne Rists og Voigtländers Digte. Hyrdelyriken og den folkelige, gemytlige Vise, som de fornemme Kunstdigtere rigtignok foragtede, behøvede Sangens Vinger. Flere tyske Lyrikere udgav derfor Samlinger af deres Digte med Sangnoder til. Det er disse, Terkelsen har efterlignet i *Sjungekoret*, hvis sidste Afsnit indeholder spøgende Folkeviser. Den gamle Folkeviser var ved at uddø. Den nye Kunstpoesi med sine Alexandrinere, sine lærde Emner og høje Stil trængte ikke ned i Folket, og de evindelige Salmer, der desuden bestandig blev tørrere, kunde ikke i

Længden tilfredsstille dets Trang. Sjungekoret bød nu en ny verdslig Sangdigtning, afpasset efter enlivers Trang, Hyrde-digtene for de mere dannede Læsere og Viserne for Almuen, folkelige i Tonen, men dog lempede efter den nye Kunststil. Disse sidste blev Kæmpevisernes Afløsere. Kun paa et enkelt Punkt gik Terkelsen tilbage til Fortiden og søgte Tilknytning til den uddøde middelalderlige Tone, nemlig i sine Vers til de danske Kongebilleder. Men i dette Forsøg naaede han ikke sine ældre Forbilleder. Hans øvrige originale Digtning blev uden Betydning. Men igjennem Sjungekoret fik han Indflydelse paa hele den følgende Udvikling og fremkaldte en Syndflod af Hyrdeviser, der dog paa Bordings, Syvs og Kingos nær kun bevaredes i haandskrevne Samlinger. Selv religiøse Digte, Lejlighedsdigte og den tørreste Didaktik krybe i Hyrde-dragt, og Davids Psalmer maa vige for Højsangen. I Terkelsens yngre samtidige, Anders Bording (1619—77), har det danske Sprog pludselig naaet, hvad hele Tidens literære Bevægelse fremfor alt tilstræbte, en Lethed og Behændighed i Versifikation, der ikke staar tilbage for, men snarere over, hvad Tyskerne samtidig kunde opvise. Bording besad i denne Henseende en mærkelig Naturgave, thi hans Forgængere havde ingenlunde efterladt ham Sproget saa nær udarbejdet, at et Par raske Mejselhug var nok til at bringe det fuldendte Kunstværk frem. Da Sjungekorets første Snes kom frem, havde Bording allerede skrevet sine første Digte („Daphnis gik for nogle Dage“, 1645, og „Ørnen med sin lette Vinger“, 1647), og Arrebos Hexameron udkom først, da Bording stod paa sit Højdepunkt. Hans Digte, der udmærkede sig ikke alene ved Sprogfærdighed, men endnu mere ved Sprogrenhed, fremkom kun enkeltvis ved spredte Lejligheder. Vi finde i disse kun Digterens ydre formelle Fortrin, men liden egentlig Inspiration, og der er ikke Spor af, at han nogensinde af indre Trang har sat sig en større alvorlig Opgave som f. Ex. Arrebo. Sine Forbilleder har han hos Opits, Rist og Voigtländer. At han kun blev Lejlighedsdigter, førte Tidsforholdene med sig. Poesien var spærret ude fra de store Livsinteresser og ansprogedes ikke af nogen levende Almensans. Digterne

maatte derfor holde sig til de snævrere personlige Forhold. Man fortabte sig i Anagrammer, Impromptuer, Leverrim. Bindebreve osv. med kunstig byggede Visestrofer og Jagen efter platte og intetsigende Ordspil efter nürnbergske Forbilleder. Under denne Skoles Indflydelse trængte ogsaa en søgt og kunstlet Stil ind i Salmedigtningen, og den gudelige Digtning syntes i Begreb med at udarte til Formleg. Siden Reformationsdigtningens Produktion var afsluttet med Hans Sthen († 1610), havde den danske Kirke ikke haft nogen original Salmedigter af Rang. Arrebo og Terkelsen ere kun Oversættere og formelle Reformatorer, og Bording har sin Betydning udenfor det religiøse Omraade. Henimod Kingos Tid tager Salmedigtningen vistnok et Opsving gennem flere Originaldigtere, der dog kun ere af underordnet Betydning, men først med Kingo selv (1634—1703) faa vi en Salmedigter, der hæver sig højt over sin Samtid og fører alle Grene af den religiøse Poesi til den Grad af Fuldendthed, som de efter Forholdene kunde naa. Han gjenopliver Reformationstidens frejdige Trossang og betegner Højdepunktet af Afslutningen af vor orthodoxe Salme uden nogensinde at synke ned i den rimede Katekismus. Han dyrkede ogsaa den af Samtiden saa yndede Hus- og Lejlighedssalme, der under hans Behandling aldrig bliver tør og trivial, men med fin Sans griber den poetiske og religiøse Stemning i Menneskelivets som i Dags- og Aarstidernes forskellige Afsnit. Endelig giver han Bods- og Klagesangen over Verdens Forfængelighed Selverfaringens dybe Klang. Hans Salmedigtning er aldeles original. Direkte laaner han intet fra Tyskerne, men i Formen slutter han sig ganske til den fremmede Kunstpoesi. Hans aandelige Sjungekor (1674—81) er baade i Titel og Melodivalg paavirket af Terkelsens Astreæ Sjungekor. Mindst heldig er den tyske Indvirkning paa hans Stil og Udtryk, og vi møde den anden schlesiske Skoles Indflydelse igennem en uheldig Tilbøjelighed for en yppig Billedrigdom, en Pathos og Højhed, som ofte umiddelbart synker ned i det lave og platte. Forfatteren slutter sin Undersøgelse om Kingo med nogle Bemærkninger om den kingoske Salmebogsstrid og karakteriserer den som

den første æsthetiske Strid i vor Literatur. Den blev afgjort igjennem Reskripter og Kancelliplakater inod Tidsaanden, kan man gjerne sige, men efter fuldt berettigede praktiske Hensyn.

Den anden schlesiske Skole stræbte at forvandle Nürnberger-Pegnitzernes formelle Legen med Rim, Rythmer og Billeder til en virkelig poetisk Stil, pathetisk højtidelig eller fin og sleben, alt efter som Emnerne krævede det, men altid sanselig, yppig og billedrig. Vi møde det hos os i vor historiske Lejlighedsdigtning og hos Kingo. Men idet man slog noget af paa den første Renaissanceperiodes strænge Regelrethed, der opfattede Poesien blot som Sprogøvelse, lagde man efter Haanden mere Vægt paa de indholdstungere Digtarter, Roman og Drama, og paa Uddannelse af den poetiske Prosa. Forfatteren paaviser dette nærmere for Romanens og Dramaets Vedkommende og slutter derefter med to fortrinlige Afhandlinger om Sprogets og Digtningens Theori, vistnok de mest vellykkede Afsnit i hele Værket. Men ved Siden af disse Afsnit maa dog ogsaa fremhæves: en Karakteristik af Rasmismens vigtigste Repræsentanter i Danmark, fornemmelig af A. Krag (S. 54 ff.), og en udførlig og grundig Undersøgelse af Jac. Madsen Aarhus's Lyd- og Bogstavläre (S. 67 ff.). Ogsaa A. Arrebo behandler han mere kritisk end sine Forgangere, og Forholdet til du Bartas opredes bedre og tydeligere end hidtil (S. 142 ff.), ligesom Tyskerne Rist og Voigtländer karakteriseres paa en fyldig Maade, den sidste særlig som Forbillede for Terkelsen (S. 169 ff., 172 ff. o. fl. St.). Fremdeles maa fremhæves en meget indgaaende Undersøgelse af S. Terkelsens Salmebogshaandskrift i K. Brahes Bibliothek (S. 191) og Opredningen af Forholdet imellem de forskjellige Kongerim til de danske Kongers Billeder (S. 196 ff.). Af Interesse er ogsaa det Billede, Forfatteren giver af den nye historiske Digtning's Aand og Form under Enevælden (S. 247 ff.), af J. C. Lønborgs dramatiske Forfattervirksomhed (S. 336 ff.), af Satirikeren Worm og hans Forbilleder i fremmede Literaturer (S. 365 ff.), af P. Syvs Forhold til de tyske Grammatikere (S. 402 ff.), af J. P. Roskildes og H. Ravns metriske Arbejder

(S. 415 ff.) og endelig Sammenstillingen af poetiske Arbejder fra det 17. Aarhundredes forskellige Perioder (S. 494 ff.).

For enhver, der søger en paalidelig og udtømmende Oplysning om Literaturens og det aandelige Livs Vilkaar i Danmark igjennem det 16. og 17. Aarhundrede vil Paludans Arbejde blive staaende som en uundværlig Haandbog ved Siden af N. M. Petersens. Med Hensyn til Arbejdets Anlæg og Form kunde man ønske, at Forfatteren noget skarpere havde gennemført Inddeling og Gruppering af Stoffet, og dersom det, som vi haabe, maatte lykkes ham at fortsætte sit Arbejde ogsaa for de følgende Perioders Vedkommende, ville vi indtrængende raade ham til, i Lighed med, hvad N. M. Petersen gjorde i sin *Literaturlistorie* (1. Udg.), at sætte Skjel imellem de samlede Oversigter og de enkelte Specialundersøgelser ved forskellige Skrifttyper.

Hvad endelig Forfatterens Synspunkter angaar, da har han vist med Hensyn til den danske Forrenaissance fæstet Blikket for ensidig paa den tyske Indflydelse og ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til den nederlandske. Allerede i Slutningen af det 15. Aarhundrede synes vi at have staaet i en livlig Forbindelse med Nederlandene. 1479, da Københavns Universitet blev indviet, indskreves ikke faa Nederlændere i dets første Matrikel. Christian II's Lovgivning bærer jo tydelige Spor af Paavirkning fra denne Side, ligesom han ogsaa ivrig bestræbte sig for at faa Lærerposterne ved Universitetet besatte med Nederlændere. Karmeliterordenens Repræsentanter herhjemme, der havde saa stor en Betydning for vor Reformation, vare stærkt paavirkede fra denne Side. Povl Helgesen oversatte Erasmus, og Fr. Wormordsen var selv Nederlænder. Og nu Chr. Pedersen og P. Lille, havde de ikke deres Forbindelser derude? Den sidste udgav og kommenterede jo Haagerrektoren Gnaphæus's Skolekomedie *Acolastus* 1537, allerede Aaret efter at den var udkømt. Det er sandt, som Forfatteren fremhæver, at vi fik Reformationen fra Tyskland, og at vi som Følge deraf kom til at gaa i tysk Ledebaand i fulde to Aarhundreder derefter. Men der vedblev dog at gaa en nederlandsk Understrøm igjennem vort Aandsliv, og den

blev ikke uden Betydning. Christian II's Bestræbelser for at drage Nederlændere til Universitetet fortsattes med større Held af hans Efterfølgere. Universitetsprofessorerne J. Mønster, B. W. Friis, P. Capeteyn, A. Knoppert, J. Bording og J. Sascerides vare jo alle Nederlændere. Da man nu engang havde indkaldt dem, fordi man satte Pris paa deres Lærdom og praktiske Dygtighed, er det vel sandsynligt, at man har taget lempelig paa dem med Hensyn til deres religiøse Standpunkt og kun undtagelsesvis har foretaget Undersøgelser paa Grund af Mistanke om reformert Kjætteri. I ethvert Tilfælde vare de fleste af dem enten Disciple af Melancthon eller de stode i livlig Brevvexling med ham, og det tør sikkert paastaaes, at de paa Grund af deres mæglende Standpunkt have haft en stor Betydning for Udviklingen af den mildere kryptokalvinistiske Retning, der i saa høj Grad fremmede Renaissancebevægelsen herhjemme i Slutningen af det 16. Aarhundrede. Den paa ny opblomstrende Latinisme i det 17. Aarhundrede var jo ogsaa en Renaissancebevægelse, der udgik fra Nederlandene, om den end gik i en anden Retning end den, Forfatteren nærmest har for Øje i sin Fremstilling.

Men der er ogsaa en anden Renaissancebevægelse, som Forfatteren ikke har tilstrækkeligt Øje for, skjønt han ganske kort berører den. Han følger den traditionelle Opfattelse med Hensyn til Slaget ved Øxnebjerg. J. Rantzaus Sejr var en Sejr for Kongedømmet og Adelsvælden. Men han slog dog dengang lige saa vel et Slag for Borgerstanden. Hansevælden blev knækket og kunde ikke længer som tidligere trykke Handelen og holde Priserne nede, og allerede i Christian III's Tid spores der en Blomstring i den danske Handelsverden, der naaede sit Højdepunkt i Frederik II's og Begyndelsen af Christian IV's Tid. Den voxende Velstand i Borgerstanden udviklede Selvfølelsen og Trangen til større Velvære. Paavirkningen af Renaissanceen spores jo stærkt under Frederik II. hos den rige Borgerstand især i store Byggeforetagender, og den udstyrede sine Boliger med en Ødselhed og Pragt, som virkede trykkende tilbage paa Adelen, der for at følge med nødtes til en Kraftanstrengelse, som førte til en økonomisk

Elendighed, den aldrig siden forvandt. Men denne Udvikling fik netop en særlig Betydning for Nationallitteraturen. Borgerstandens Forkjærlighed gik væsentlig i materiel Retning. For Litteraturen havde den ingen Sans, og for saa vidt den har haft nogen Betydning for denne, gik den vist i Retning af Lejlighedsdigtningens Udvikling.

I Frankrig og Tyskland var det Adelen, der støttede Renaissancebevægelsen paa Litteraturens Omraade. Men hos os svigtede den, paa faa hæderlige Undtagelser nær, de fattige Forsøg, der gjordes herhjemme. Man har med Rette fremhævet den gamle danske Adels Nationalfølelse og Forkjærlighed for videnskabelig Syssel. Men man maa ikke glemme, at dette gjælder Slægtledene fra Christian III's, Frederik II's og Begyndelsen af Christian IV's Regeringstider. Det er disse Udløbere, der optræde som Mæcener endnu ned i det 17. Aarhundrede. Men de nærmeste Aar omkring 1614, da Orthodoxien sejrede igjennem de resenske Stridigheder, danne i denne Henseende et Vendepunkt af væsentlig Betydning. Den konservative Retning gjør sig altid stærkt gjældende hos Adelen. Længe efter Reformationen gaar der et stærkt udpræget katolsk Drag igjennem dens Traditioner, og det er egentlig først under den kryptokalvinistiske Bevægelse, at den forsoner sig med den nye Tid, fordi de kirkelige Baand ikke trykke saa stærkt paa den. Niels Hemmingsen var ret en Mand for den danske Adel. Det er hans Aand, der gennemtrænger den og vækker den til Deltagelse i det videnskabelige Liv. Men da Resen og Brochmand træde frem som Orthodoxiens Forkæmpere, trækker den danske Adel sig tilbage. Og det laa ikke alene i dens elendelige økonomiske Stilling, som ganske vist var en af de væsentligste Grunde, men det laa ogsaa i dens hele Livsanskuelse. Den protesterede imod Orthodoxiens Overgreb, og det endogsaa paa en meget fremtrædende Maade. Den lod sine Børn opdrage i Udlandet ved Skoler og Universiteter, hvor den kryptokalvinistiske Retning var stærkt fremtrædende. Det er i denne Henseende ikke let at paavise Exempler, fordi Motiverne i de enkelte Tilfælde ikke ere udtalte. Men jeg skal kun fremhæve et, som er ret betegnende. I Slutningen

af 1614, netop det Aar, der har Betydning som Vendepunkt, udsendte nogle af de mest fremtrædende Adelsslægter paa en Gang ikke mindre end 8 unge Adelsmænd til Pædagogiet i Marburg, som var udpræget reformert. De skulde undervises der i Løbet af 1—2 Aar, for derefter at optages paa Universitetet¹⁾. Men allerede 1617 kan C. Bartholin i en Tilskrift til Kansleren Chr. Friis udtale sin Klage over Adelen. „Den giver sig ikke længer af med lærde Sysler. Det er under dens Værdighed at dyrke Videnskaben“²⁾.

Fuldstændig ligegyldig forholdt den danske Adel sig dog ikke overfor de forskellige Strømninger indenfor vort Aandsliv i det 17. Aarhundrede. Forfatteren fremhæver den Betydning, Birgitte Thotts Oversættelse af Seneca har haft for Udviklingen af vor Prosastil. Men uden en længere Forberedelse kan dette fuldmodne Værk jo dog ikke fremtræde i vor Literatur. Der maa være gaaet et flittigt og møjsomt Arbejde forud. Dette maa søges i danske Adelsdamers Oversættervirksomhed, netop i B. Thotts egen Slægt, hos de Thotter, Belover, Rosenkrantz, Gjoer, Braher osv., og vil man forfølge Sporrene, maa man gaa til Karen Brahes Bibliothek. Lad det være, at disse Adelsdamer i denne Periode væsentlig have

¹⁾ I Pædagogiet i Marburg indskreves d. 3. December 1614: 5 Ulfeldter, Knud, Jacob og Frands, Sonner af Jacob Ulfeldt, Christian og Korfits, Sonner af Mogens Ulfeldt, Jens Stensen Bille, Henrik Henriksen Rantzau og Henrik Brøjdesen Rantzau. Denne sidste, der døde under sit Ophold ved Pædagogiet d. 10. November 1615, havde til Hovmester Mag. Niels Foss. De andre Adelsmænd synes at have haft Johannes Rhode og Gerhard Knudsen til Hovmestere. Se Festprogrammet fra Marburg Universitet f. 17. Marts 1883 S. 34 og 44.

²⁾ „At quotuscunque magnorum et stemmate praelustrum hodie mihi animum in libris occupat? Ac si nobilitas litterarum Societate inquinaretur, evilesceret! Ac si ingenuo homine indignum ingenii profiteri cultum, illiberale liberalibus vacare artibus! Quæ gangræna, sic enim apellanda, plures orbis etiam melioris Europæi partes magno mortalium intertrimento pervasit; quando, quando removenda?“ C. Bartholini De mundo questiones et controversiæ nobiliores. Hafn. 1617, Fortale Bl. A. 2. vo.

syslet med religiøs Literatur — igjennem Adelsjomfruerne Anne Gjoe og Karen Brahe slutter jo den rosenholmske Kreds Kjæde med den pietistiske Bevægelse i det 18. Aarhundrede —, saa have de dog ogsaa haft Opmærksomheden henvendt paa de tyske Literaturbevægelser i den senere Renaissancetid. Karen Brahes Bibliothek gemmer endnu iblandt sine 2700 Bind omtrent 650 tyske Skrifter, der maa være samlede netop i det Tidsrum, Paludan har for Øje i sit Arbejde. Disse maa dog afgive et fuldgyldigt Vidnesbyrd om, hvad hine Slægter have levet i. Det er den Adelsslægts Ære, som har Forpligtelser overfor Karen Brahes Bibliothek, at den har værnnet om denne værdifulde Samling. Men der fordres dog mere end dette. Vor Tid kræver en lettere Adgang til dette Bibliothek. Og kan denne Adelsslægt ikke magte Opgaven, maa Staten eller en af vore rige offentlige Stiftelser træde til og til en Begyndelse fremkalde en Fortegnelse over og kritisk Værdsættelse af denne betydningsfulde Samling. Denne Opgave kan ikke længer skydes til Side.

Til Slutning skal jeg endnu kun tilføje, at ethvert grundigt og indgaaende Arbejde, saaledes som Paludans er, fremkalder en Række Spørgsmaal, der kræve deres Løsning; iblandt disse skal jeg kun fremhæve nogle enkelte, som maa kunne besvares i en ikke altfor fjærn Fremtid: Nederlandsk Indflydelse paa dansk Kulturudvikling i det 16.—17. Aarhundrede, en indgaaende Biografi af Kansleren Chr. Friis til Kragerup, og endelig den danske Adels Stilling til de religiøse og literære Bevægelser i det 16.—17. Aarhundrede.

S. M. Gjellerup.